

Krzysztof KOŹBIAŁ

Uniwersytet Jagielloński

krzkozba@ces.uj.edu.pl

CZARNOGÓRA W PROCESIE INTEGRACJI Z UNIĄ EUROPEJSKĄ

SZANSE I WYZWANIA

ABSTRACT Montenegro in the Process of Integration with European Union. Opportunities And Challenges

2006, after referendum, the Montenegrin Parliament declared the independence of Montenegro. One of the primary foreign policy objectives is integration into the European Union. 2007 Montenegro signed a Stabilisation and Association Agreement. On 17th December 2010 the EU granted Montenegro the official status of candidate country. The accession negotiations with Podgorica started on 29th June 2012. In December 2012 first chapter in negotiations was opened and provisionally closed. The EU provides financial assistance to Montenegro under the IPA (Instrument for Pre-accession Assistance). Now has this country top position among the states striving for the EU membership. One of the phenomena of Montenegro's political life is the fact that the power has been in the hands of the political party: Democratic Party of Socialists, and personally Milo Đukanović. The biggest internal problems are: ethnic (only 45% Montenegrins), linguistic (almost 43% speaks Serbian, only 37% Montenegrin) and religious structure (Montenegrin Orthodox Church has not been recognized). The important problems in negotiations: corruption and organized crime in Montenegro and, probably, unilateral euro adoption in 2002.

Słowa kluczowe: Czarnogóra, Bałkany Zachodnie, rozszerzenie UE, negocjacje akcesyjne

Keywords: Montenegro, Western Balkans, EU enlargement, accession negotiations

Niepodległa od niespełna dziewięciu lat¹ Republika Czarnogóry w ciągu kilku lat ma szansę stać się kolejnym bałkańskim krajem członkowskim Unii Europejskiej. Byłoby to bezsprzecznie sukcesem młodej czarnogórskiej demokracji. Nie oznacza to, iż droga do urzeczywistnienia tego celu będzie formalnością.

Organizowanie państwa i jego struktur następowało niemal równocześnie ze staraniami o członkostwo w Unii, co samo w sobie stwarza pole do ciekawych obserwacji naukowych i stanowi *novum* w śledzeniu drogi poszczególnych państw do UE.

W artykule spróbowano dowieść trzech następujących hipotez: 1) procesowi zbliżenia do Unii Europejskiej sprzyja niezmiennosc elit politycznych rządzących państwem, 2) zauważalne jest konsekwentne, prointegracyjne nastawienie zarówno władz, jak i społeczeństwa (wyrażane np. w badaniach opinii publicznej), 3) niewielkie rozmiary państwa sprzyjają przeprowadzaniu reform wewnętrznych, których katalizatorem są wymogi stawiane przez Brukselę. Aby zweryfikować przyjęte hipotezy, zastosowano kilka metod badawczych, takich jak: metoda statystyczna (analiza poparcia opinii publicznej dla integracji z UE), metoda historyczna (wskazanie zjawisk sprzyjających powstaniu niezależnej Czarnogóry i jej aktywności na arenie międzynarodowej), metoda systemowa (opis działań podejmowanych przez państwo w związku z procesem integracji europejskiej).

1. NIEPODLEGŁOŚĆ I PROBLEMY WEWNĘTRZNE

W momencie rozpadu byłej Jugosławii Czarnogóra nie uzyskała niepodległości, co świadczyło o stosunkowo niskim poziomie odrębności² od Serbii i Serbów³. Jesienią 1990 r. w tej jugosłowiańskiej republice poparcie dla dalszego istnienia wspólnego państwa Słowian południowych wynosiło 80%, wyższe było jedynie wśród ludności muzułmańskiej w byłej Jugosławii⁴. W referendum z 1992 r. ponad 95% głosujących opowiedziało się za unią z Serbią⁵.

¹ Artykuł oddaje stan wiedzy autora na dzień 1 II 2015 r.

² F. Bieber, J. Winterhagen, *Erst der Staat – dann die Nation: Staats- und Nationsbildung in Montenegro*, „Südosteuropa” 2009, Vol. 57, nr 1, s. 4-7.

³ Zdaniem niektórych etnografów Czarnogórcy nie są odrębnym narodem, lecz częścią narodu serbskiego. W latach 1878-1918 Czarnogóra była uznanym na forum międzynarodowym niezależnym państwem. Problem odrębności czarnogórskiej jest widoczny w danych statystycznych, w których liczba Czarnogórców i Serbów podawana była, za czasów istnienia Jugosławii, najczęściej łącznie. Kwestią sporną stała się także odrębność językowa i religijna Czarnogórców.

⁴ M. Tanty, *Balkany w XX wieku. Dzieje polityczne*, Warszawa 2003, s. 349.

⁵ F. Bieber, J. Winterhagen, *Erst der Staat...*, s. 10; M. Dymarski, *Odbudowa państwowości Czarnogóry – uwarunkowania historyczne i współczesne*, [w:] *Balkany Zachodnie. Między przeszłością a przyszłością*, red. P. Chmielewski, S.L. Szczesio, Łódź 2013, s. 403-404, *Balkany XX/XXI*, 3; D. Wybranowski, *Nowe-stare państwo na mapie Europy. Czarnogóra między niepodległością i Unią Europejską*, [w:] *Unia Europejska w 2008 roku. Aktualne problemy i najważniejsze wyzwania*, red. M. Musiał-Karg, T. Wallas, Poznań 2009, s. 139.

Spis powszechny z 1991 r. wykazał, iż Czarnogórcy stanowili 61,8% ludności republiki. W 2003 r. ich udział w ludności wynosił jedynie 40,6%, Serbów 30,0%⁶. Biorąc jednakże pod uwagę powyższe dane, a przede wszystkim fakt, że Czarnogórcy w „swojej” republice nie stanowili zauważalnej większości, nie dziwi, iż nie dążyli w latach 90. ubiegłego wieku do niepodległości. Aspiracje te pojawiły się z czasem, stały się pochodną wykluczenia Serbii ze społeczności międzynarodowej, co z kolei związane było z polityką Belgradu wobec Kosowa, a w konsekwencji z interwencją NATO w Kosowie w 1999 r. Wojna w Kosowie spowodowała umocnienie nastrojów separatystycznych w Czarnogórze.

Znaczący był rozpad w 1997 r. rządzącej Czarnogorą Demokratycznej Partii Socjalistów (DPS) i osobisty spór między ówczesnym prezydentem Momirem Bulatoviciem – zwolennikiem ściślejszego związku z Serbią – a premierem Milo Đukanoviciem, który stanął na czele skrzydła odłamowego partii, określając się jako zwolennik niezależności Czarnogóry i zbliżenia z Europą. Po wygranych wyborach prezydentem został Đukanović. W 1999 r. podjął decyzję rozluźniającą więzy z Serbią – zdecydował o zastąpieniu dinara marką niemiecką, później euro⁷. Zarówno DPS, jak i sam Đukanović oraz jego współpracownicy do dziś pozostają u steru rządów w Czarnogórze. Sprzyja to stabilizacji rządów i kontynuacji konsekwentnej polityki zewnętrznej, m.in. w stosunku do Unii Europejskiej.

Zdominowanie czarnogórskiej sceny politycznej przez DPS jest niewątpliwe. Od 1992 r. ugrupowanie to wygrało wszystkie elekcje parlamentarne. Tym samym znalazło się w każdym rządzie, choć tylko w latach 1991-1998 rządziło samodzielnie⁸.

Wydarzenia z lat 1997-1999 zdecydowały o dalszym kursie polityki Đukanovicia i republiki. Na mocy układu z 14 marca 2002 r. doszło do przekształcenia Federacyjnej Republiki Jugosławii w konfederację pod nazwą Serbia i Czarnogóra⁹. Zasady jej funkcjonowania określała Karta Konstytucyjna z lutego 2003 r. Podpisując układ, zwrócono uwagę na zabezpieczenie mniejszego partnera przed zdominowaniem. Po trzech latach funkcjonowania mogło zostać rozpisane referendum odnośnie do przyszłości związku¹⁰.

⁶ P. Eberhardt, *Przemiany demograficzno-etniczne na obszarze Jugosławii w XX wieku*, Lublin 2005, s. 123-124.

⁷ E. Bujwid-Kurek, *Państwa pojugosłowiańskie. Szkice politologiczne*, Kraków 2008, s. 182-183; D. Wybranowski, *Nowe-stare państwo...*, s. 140-141; W. Szczepański, *Główne problemy polityczne jugosłowiańskiej Republiki Czarnogóry w okresie od kwietnia 1992 r. do marca 1999 r.*, [w:] *Balkany w XX i XXI wieku. Historia, polityka, kultura. Materiały z konferencji „Poznać Balkany”*, Toruń, 29 maja 2009 roku, red. H. Stys, S. Sochacki, Toruń 2009, s. 49-52.

⁸ J. Wojnicki, *System konstytucyjny Czarnogóry*, Warszawa 2012, s. 32, 71-72, *Systemy Konstytucyjne Państw Świata*.

⁹ Stolicą administracyjną był Belgrad, lecz część instytucji federalnych miała siedziby w Podgoricy. Wspólnymi organami były parlament, prezydent będący głową państwa i zarazem szefem rządu, rząd złożony z ministerstw, a także Sąd Serbii i Czarnogóry o charakterze sądu konstytucyjnego i administracyjnego. Ministrowie spraw zagranicznych i obrony mieli zastępców z innych republik niż oni sami. Państwo dysponowało także wspólną armią, lecz poborowi mogli służyć jedynie na obszarze republiki, z której pochodzili.

¹⁰ E. Bujwid-Kurek, *Państwa pojugosłowiańskie...*, s. 183-184; J. Wojnicki, *System konstytucyjny Serbii i Czarnogóry*, Warszawa 2005, s. 13-14, 73, *Systemy Konstytucyjne Państw Świata*; D. Wybranowski,

Układ z marca 2002 r. podpisano w obecności wysokiego przedstawiciela UE ds. polityki zagranicznej i bezpieczeństwa Javier Solany, co biorąc pod uwagę wcześniejsze doświadczenia unijne w konfliktach bałkańskich, było przejawem chęci zapobiegania ewentualnym nowym problemom w zarodku. Z powodu zaangażowania Solany w proces stabilizowania kontaktów serbsko-czarnogórskich nowy twór państwowy określano nierzadko jako „Solania”. Solana dawał jednoznacznie do zrozumienia, iż Czarnogóra jako samodzielne państwo nie będzie brana pod uwagę przez Brukselę¹¹. Z czasem stanowisko to uległo zmianie. Podobnie było w przypadku niektórych państw UE, już w 2000 r. Niemcy wspierały dążenia Czarnogóry do większej samodzielności, lecz w ramach ówczesnej Jugosławii¹².

Korzystając z możliwości danych przez Kartę Konstytucyjną, 21 maja 2006 r. przeprowadzono referendum, w którym mieszkańcy Czarnogóry mieli zdecydować o niepodległości. Przy wysokiej frekwencji (86%) 55,5% głosujących opowiedziało się za niezależnością republiki¹³. Zwolennikami tego kroku były, jak wskazywały badania opinii publicznej przeprowadzone w kwietniu 2006 r., przede wszystkim grupy mniejszości narodowych: 95% Albańczyków, 80,2% Bośniaków, a tylko 72,7% Czarnogórców¹⁴.

W przededniu głosowania nie doszło w analizowanym kraju do wzmocnienia świadomości narodowej Czarnogórców. Poniekąd najpierw ukształtowało się niezależne państwo, a dopiero potem naród. Według niektórych badaczy powstanie państwa było racjonalnym projektem elit politycznych¹⁵. Na niezależność kraju wpływ miały przede wszystkim kwestie gospodarcze. Przyjęcie niemieckiej marki, a następnie euro jako waluty prowadziło do stabilizacji gospodarczej. Obawiano się, że sankcje społeczności międzynarodowej skierowane wobec Belgradu po interwencji NATO w Kosowie dotkną także Podgoricę. Uznawano, iż dalsze pozostawanie w związku z Serbią (w niewystarczającym stopniu współpracującą z haskim Międzynarodowym Trybunałem Karnym dla byłej Jugosławii – MTKJ) może spowalniać europejskie aspiracje Podgoricy. Według Vuka Draškovića, pisarza, opozycjonisty i byłego ministra spraw zagranicznych Serbii, była to przyczyna decydująca o rozpadzie¹⁶. W procesie dążenia do nie-

Nowe-stare państwo..., s. 141-142; W. Walkiewicz, *Czarnogórców droga do niepodległości*, [w:] *Balkany Zachodnie. Między przeszłością...*, s. 450.

¹¹ F.-L. Altmann, *Südosteuropapolitik*, [w:] *Jahrbuch der Europäischen Integration 2001/2002*, red. W. Weidenfeld, W. Wessels, Berlin 2002, s. 269.

¹² P. Sokołowska, *Polityka zagraniczna i bezpieczeństwa RFN wobec państw obszaru byłej Jugosławii w latach 1990-2005*, Toruń 2010, s. 351.

¹³ E. Bujwid-Kurek, *Państwa poługosłowiańskie...*, s. 182; B. Hołowacz, *Przyczyny secesji Czarnogóry od Serbii i jej wpływ na integrację z Unią Europejską*, [w:] *Balkany u progu zjednoczonej Europy*, red. P. Czubik, Kraków 2008, s. 65-75; D. Wybranowski, *Nowe-stare państwo...*, s. 145.

¹⁴ Niezależność republiki wspierało jedynie 6% Serbów, a 82,5% było przeciw. „CEDEM Newsletter” 2006, nr 16, s. 14, [online] <http://www.cedem.me/en/izdavstvo/newsletter/2006/send/43-2006-eng/1442-no-16-january-april-06>.

¹⁵ F. Bieber, J. Winterhagen, *Erst der Staat...*, s. 3, 23.

¹⁶ J. Wilczak, *Miód i krew*, rozmowa z V. Draškovićem, „Polityka” 2006, nr 40, s. 58.

podległości niemalą rolę odegrały mity i legendy mające wspierać teorię o niezależności Czarnogóry, a oddające zarazem złożoność autoidentyfikacji mieszkańców republiki¹⁷.

Istotą głosowania było przekroczenie progu 55% głosujących za niepodległością, gdyż od tego właśnie uzależniano uznanie samodzielności przez Unię¹⁸. Wymóg ten został spełniony. Parlament w Podgoricy proklamował niepodległość Czarnogóry 3 czerwca 2006 r.¹⁹ Pod koniec tegoż miesiąca nowe państwo wstąpiło do ONZ. Zostało także uznane przez Brukselę zachęcającą do rozwoju dobrosąsiedzkich kontaktów z Serbią. Jednocześnie Unia Europejska potwierdziła, że przed Podgoricą stoją możliwości uzyskania pełnego członkostwa²⁰.

Nowe państwo na mapie Starego Kontynentu nie było wolne od problemów wewnętrznych. Są one widoczne do dziś i mogą znaleźć odzwierciedlenie zarówno w funkcjonowaniu państwa, jak i w procesie jego ewentualnej akcesji do UE. Należy do nich zaliczyć:

- sprawę języka używanego i urzędowego w kraju,
- kwestię różnorodności religijnej,
- położenie i prawa mniejszości narodowych,
- uchwalenie konstytucji Czarnogóry.

Jednym z zagadnień spornych stała się **sprawa języka czarnogórskiego**²¹. Na początku lat 90. minionego stulecia następował powrót do języków narodowych. Konstytucja Republiki Czarnogóry z 1992 r. stwierdzała, że językiem urzędowym jest serbski w wymowie iekawskiej. Z czasem kręgi intelektualne i naukowe starały się udowodnić, że czarnogórski jest językiem skodyfikowanym i unormowanym, a co za tym idzie – powinien być urzędowym. W Konstytucji Czarnogóry z października 2007 r. znajduje się zapis wskazujący, że to czarnogórski jest językiem urzędowym, choć w oficjalnym użyciu pozostają także serbski, bośniacki, albański i chorwacki. W 2009 r. zatwierdzono zasady pisowni języka czarnogórskiego²² wraz ze słownikiem²³.

Zabiegi o uznanie czarnogórskiego za język urzędowy nie mogą dziwić, wszak jest to jeden z elementów tożsamości każdego powstającego państwa, wręcz fundament.

¹⁷ M. Reksć, *Mity narodowe i ich rola w kreowaniu polityki na przykładzie państw byłej Jugosławii*, Łódź 2013, s. 164-176, *Balkany XX/XXI*, 4.

¹⁸ Wyznaczenie progu na poziomie 55% było najprawdopodobniej pomysłem Javiera Solany.

¹⁹ D. Wybranowski, *Nowe-stare państwo...*, s. 144-146; M. Dymarski, *Odbudowa państwowości Czarnogóry...*, s. 407-409; W. Walkiewicz, *Czarnogórców droga...*, s. 452-453.

²⁰ R. Podgórzńska, *Współczesny wymiar stosunków Polski z Czarnogorą: na marginesie polityki zagranicznej*, „Polski Przegląd Dyplomatyczny” 2010, nr 5-6, s. 80-81.

²¹ Język czarnogórski istniał w literaturze już w XVI i XVII stuleciu. Po włączeniu Czarnogóry do Królestwa SHS następowała unifikacja językowa z Serbami. W konsekwencji język używany przez ludność miejscową był traktowany jako przejaw regionalizmu, nie znalazł się wśród oficjalnych języków używanych w Jugosławii.

²² W Czarnogórze obowiązują dwa alfabety: łaciński i cyrylicy. W języku czarnogórskim występują trzydzieści dwa fonemy, dwa więcej niż w innych językach wywodzących się z dialektu sztokawskiego.

²³ R. Bońkowski, *Słowianie środkowopółnoci na przełomie XX i XXI wieku. Język – religia – naród – państwo*, Katowice 2010, s. 78-90.

Ivan Čolović, serbski etnolog, uznaje to zresztą za *jedną ze wspólnych cech kultury politycznej w krajach postkomunistycznych powstałych na terenie byłej Jugosławii*²⁴.

Ludność nadadriatyckiej republiki jest **zróżnicowana religijnie**. Według spisu powszechnego z 2011 r. prawie 447 tys. mieszkańców (ponad 72%) to prawosławni, ponad 99 tys. (prawie 16%) uznało za swą religię islam (dodatkowo ponad 19 tys., czyli ponad 3%, określa się jako muzułmanie), a ponad 21 tys. obywateli tego kraju (prawie 3,5%) to katolicy²⁵. Wyznawcy prawosławia należą do Serbskiej Cerkwi Prawosławnej (SPC) i Czarnogórskiej Cerkwi Prawosławnej (CPC). Ta ostatnia od 1885 r. posiadała status autokefaliczny (arcybiskupstwo w Cetinje), który utraciła w 1920 r. Od początku wznowienia działalności w 1993 r. CPC określa się jako Cerkiew narodowa, choć światowe prawosławie nie uznaje jej niezależności. Obie Cerkwie konkurują o wiernych, co prowadzi do rozłamu w społeczeństwie, gdyż mniejszość serbska pozostaje wierna SPC²⁶.

Cerkiew czarnogórska akcentuje przywiązanie do czarnogórskiej tożsamości narodowej. W swoim statucie wskazuje, że jej urzędowym językiem jest czarnogórski, wspiera działania promujące ten język, a jednocześnie stawia się w zdecydowanej opozycji wobec Cerkwi serbskiej. Powoduje to, że konflikt między Cerkwiami jest zauważalny²⁷. Z punktu widzenia Podgoricy *istnienie czarnogórskiego Kościoła prawosławnego to też element narodowej tożsamości*²⁸.

19 kwietnia 2007 r. w Cetinje doszło do starć, co świadczy o powadze sytuacji. Odwołując się do argumentacji historycznej, CPC wysunęła postulat przejścia świątyn i własności serbskiej Cerkwi²⁹. Władze republiki nie były i nie są zainteresowane zaognianiem konfliktu, który mógłby skutkować napięciami wewnętrznymi, w związku z czym postulat ten nie został zrealizowany³⁰. Momentem zapalnym było także niewpuszczenie do Czarnogóry biskupa SPC Filareta; gdy nielegalnie przekroczył on granicę³¹ serbsko-czarnogórską, został deportowany³².

²⁴ I. Čolović, *Balkany – terror kultury. Wybór esejów*, przeł. M. Petryńska, Wołowiec 2007, s. 33, *Sulina*.

²⁵ Zavod za statistiku Crne Gore – MONSTAT, *Stanovništvo Crne Gore prema polu, tipu naselja, nacionalnoj, odnosno etničkoj pripadnosti, vjeroispovijesti i maternjem jeziku po opštinama u Crnoj Gori. Population of Montenegro by sex, type of settlement, ethnicity, religion and mother tongue, per municipalities*, Podgorica, 12 VII 2011, s. 14-15, [online] <http://www.monstat.org/userfiles/file/popis2011/saopstenje/saopstenje%281%29.pdf>.

²⁶ R. Bońkowski, *Słowianie środkowopółudniowi...*, s. 133-135; F. Bieber, J. Winterhagen, *Erst der Staat...*, s. 13-14.

²⁷ R. Bońkowski, *Słowianie środkowopółudniowi...*, s. 137-139.

²⁸ M. Łakota-Micker, *Czarnogóra. Studia nad bezpieczeństwem*, Wrocław 2013, s. 79.

²⁹ *Czarnogóra: Cerkiewny spór dzieli społeczeństwo*, „Best OSW” 2007, nr 8.

³⁰ Według Konstytucji Czarnogóry wspólnoty o charakterze religijnym są równoprawne.

³¹ Spór o możliwość wjazdu do Czarnogóry wynika z faktu niepokrywania się granic obu państw z granicami administracji kościelnej. Odmowę wjazdu biskupa uzasadniono tym, że znajduje się on na liście oskarżonych przez Międzynarodowy Trybunał Karny dla byłej Jugosławii o pomoc osobom ściganym za zbrodnie wojenne. Popierał on Miloševića oraz czystki etniczne dokonywane w Bośni.

³² *Serbia-Czarnogóra: Spór o niechcianego biskupa*, „Best OSW” 2007, nr 19.

Spis powszechny z kwietnia 2011 r. potwierdził również **daleko idące zróżnicowanie etniczne kraju** mogące wpływać na jego dalsze funkcjonowanie, zarówno wewnętrzne, jak i zewnętrzne. Czarnogórcy nie stanowią nawet połowy mieszkańców państwa – jest ich niespełna 45%. Dokładne wyniki spisu zaprezentowano w tabeli 1.

Tabela 1. Najliczniejsze grupy etniczne w Czarnogórze według danych spisu powszechnego z 2011 r.

Grupa etniczna	Liczebność (w tys.)	Odsetek (w %)
Czarnogórcy	278 865	44,98
Serbowie	178 110	28,73
Bośniacy	50 605	8,65
Albańczycy	30 439	4,91
Muzułmanie	20 537	3,31
Romowie	6 251	1,01
Chorwaci	6 021	0,97

Źródło: Zavod za statistiku Crne Gore – *MONSTAT, Stanovništvo Crne Gore prema polu, tipu naselja, nacionalnoj, odnosno etničkoj pripadnosti, vjeroispovijesti i maternjem jeziku po opštinama u Crnoj Gori. Population of Montenegro by sex, type of settlement, ethnicity, religion and mother tongue, per municipalities*, Podgorica, 12 VII 2011, s. 6-9, [online] <http://www.monstat.org/userfiles/file/popis2011/saopstenje/saopstenje%281%29.pdf>.

Podział etniczny kraju odzwierciedla istnienie w nim licznych mniejszości narodowych, z którymi rząd w Podgoricy musi się liczyć. Serbów, Bośniaków, muzułmanów i Albańczyków, nie licząc już innych grup, jest w sumie więcej niż samych Czarnogórców. Czarnogórcy stanowią grupę najliczniejszą tylko w dwunastu z dwudziestu jeden gmin, na które państwo dzieli się pod względem administracyjnym. W położonej w północno-wschodniej części kraju gminie Rožaje Czarnogórców jest 1,75%, Bośniaków prawie 84%, na południu kraju w gminie Ulcinj Czarnogórców jest tylko 12,44%, a Albańczyków ponad 70%³³.

Konsekwencją skomplikowanej struktury etnicznej jest konieczność prowadzenia rozważnej polityki wewnętrznej oraz zewnętrznej. Zgodnie ze standardami europejskimi państwo demokratyczne dążące do integracji z UE musi zapewniać mniejszościom narodowym określone prawa. Są one zapewnione w dwóch paragrafach (79 i 80) Konstytucji, które zabraniają m.in. asymilacji grup mniejszościowych³⁴. Podgorica musi także brać pod uwagę sąsiadów, którzy *de facto* stoją za swoimi grupami etnicznymi w Czarnogórze. Czynniki te wpływają na kontakty z Serbią, Bośnią i Hercegowiną, Albanią oraz Chorwacją. Partie mniejszościowe (szczególnie serbskie i albańskie) są liczącą się siłą na arenie politycznej kraju. Ugrupowania serbskie tradycyjnie pozostają w opozycji wobec koalicji rządzącej krajem.

³³ Czarnogórców najwięcej jest w gminie Cetinje – dawnej stolicy kraju – 90,54% oraz w gminach Danilovgrad (64,19%) i Nikšić (63,7%).

³⁴ *Ustav Crne Gore*, s. 79-80, [online] <http://sudovi.me/podaci/vrhs/dokumenta/2169.pdf>.

Zróznicowanie etniczne znalazło odzwierciedlenie w **debacie nad konstytucją państwa**. Konstytucja, uchwalona 19 października 2007 r., była wynikiem kompromisu rządzących i opozycji, najbardziej problematyczne kwestie dotyczyły języka urzędowego³⁵ oraz tożsamości narodowej i praw mniejszości etnicznych³⁶. Koalicja rządząca forsowała sprawę tożsamości czarnogórskiej, z czym nie zgadzali się Serbowie. W wyniku porozumienia Czarnogórę określono mianem państwa wielu narodów i wielu wspólnot religijnych³⁷.

W Konstytucji zaakcentowano obywatelską koncepcję państwa: za równoprawnych uznano Czarnogórców, Serbów, Bośniaków, Albańczyków, Muzułmanów, Chorwatów i wszystkich innych jako obywateli, którzy uznają demokratyczną i obywatelską formę państwa. W konsekwencji żaden z narodów nie jest wymieniony jako tzw. naród konstytucyjny. Za język urzędowy uznano czarnogórski. Języki: serbski, bośniacki, albański i chorwacki określono jako pozostające w użyciu oficjalnym. Odnośnie do wspólnot religijnych podkreślono jedynie, iż są one oddzielone od państwa, bez wymieniania którejkolwiek z nich³⁸. Przyjęcie Konstytucji było pierwszym widocznym sukcesem niepodległej Republiki Czarnogóry.

2. PROCES INTEGRACJI Z UNIĄ EUROPEJSKĄ

Zbliżenie do Unii Europejskiej stanowi jeden z celów polityki zagranicznej Czarnogóry. Integracja europejska jest z jednej strony gwarancją podjętych reform o charakterze politycznym i administracyjnym, z drugiej stwarza solidne fundamenty rozwoju ekonomicznego i stabilizacji pod tym względem. Mimo że jest najmłodszym państwem poługosłowiańskim³⁹, obecnie (stan na 1 lutego 2015 r.) Czarnogórę należy ocenić jako najbardziej zaawansowaną w negocjacjach dotyczących członkostwa w UE.

Artykuł 15 Konstytucji Czarnogóry przewiduje, iż kraj ten może przystąpić do organizacji międzynarodowych. Po decyzji parlamentu – Skupštiny – możliwe jest przystąpienie do Unii Europejskiej⁴⁰. Ustawa zasadnicza nie określa relacji z Unią w żaden specjalny sposób, nie odnosi się do ewentualnego przeniesienia kompetencji na Unię.

³⁵ Według spisu powszechnego z 2011 r. najwięcej osób jako swój ojczysty język wskazuje serbski (42,88%), dalej czarnogórski (36,97%), bośniacki (5,33%), albański (5,27%) i serbsko-chorwacki (2,03%). Dla części osób, które określają się jako Czarnogórcy, język czarnogórski nie zawsze jest ojczystym. Zavod za statistiku Crne Gore – MONSTAT, *Stanovništvo Crne Gore...*, s. 10-13.

³⁶ Przedstawiciele Listy Serbskiej domagali się przykładowo, aby w przyszłości można było przeprowadzić referendum o ponownym połączeniu z Serbią. Z kolei Bośniacy negowali oficjalną flagę państwową. A. Skieterska, *Czarnogórska batalia o konstytucję*, „Gazeta Wyborcza” 2007, 5 II.

³⁷ *Historyczny kompromis w Czarnogórze?*, „Best OSW” 2007, nr 26.

³⁸ R. Bońkowski, *Słowianie środkowopółnocni...*, s. 255-262.

³⁹ Według autora stosowanie terminu „państwo” wobec obszaru Kosowa jest nieco na wyrost, szczególnie w momencie, gdy jego niezależności nie uznaje kilka państw członkowskich UE, co stawia pod znakiem zapytania sens rozmów o integracji obszaru Kosowa z Unią.

⁴⁰ *Ustav...*, s. 15.

Ratyfikacja Traktatu akcesyjnego ma być dokonana także przez parlament. Inne zapisy konstytucyjne dają prawo międzynarodowemu przyjętemu przez nadadriatycką republikę pierwszeństwo przed prawem krajowym, co sprawia, iż jest to rozwiązanie najdalej idące spośród wszystkich krajów Bałkanów Zachodnich⁴¹.

Rokowania co do zbliżenia do Unii wpisywały się w ogólne założenia polityki Brukseli wobec tzw. Bałkanów Zachodnich, zakładające stabilizację sytuacji w regionie, współpracę z nim, a dalekosiężnie także włączenie państw regionu do UE. Temu służył m.in. Pakt Stabilności dla Europy Południowo-Wschodniej i realizowany od jesieni 2000 r. Proces Stabilizacji i Stowarzyszenia (SAP – Stability and Association Process), w ramach którego z każdym z partnerów Bruksela podpisywała Porozumienia o stabilizacji i stowarzyszeniu (SAA – Stability and Association Agreement)⁴².

O podpisaniu odpowiednich porozumień rozmawiano z Podgoricą jeszcze w ramach związku państwowego z Serbią. W 2004 r. Komisja Europejska zaproponowała tzw. podejście dwutorowe biorące pod uwagę złożoną wewnętrznie sytuację Serbii i Czarnogóry⁴³.

Rozmowy na temat SAA z Podgoricą Unia podjęła w październiku 2005 r. W maju 2006 r. negocjacje zostały przerwane, gdyż Belgrad nie współpracował⁴⁴ z MTKJ⁴⁵. Ogłoszenie niepodległości w czerwcu 2006 r. było dla Czarnogóry niezwykle korzystne, jeśli chodzi o rozmowy z Brukselą. Nowo powstałe państwo miało być oceniane za własne postępy i niezależne w tej kwestii od Belgradu. Praktyka pierwszych lat niepodległości potwierdziła to założenie.

Proces Stabilizacji i Stowarzyszenia oparty był na takich założeniach, jak: warunkowość (wsparcie i pomoc były uzależnione od wypełnianych przez dane państwo warunków), dekoncentracja (przedstawicielstwa KE na miejscu były zaangażowane w rozdysponowanie środków), decentralizacja (władze centralne miały przekazać część uprawnień związanych z procesem integracji na niższe szczeble administracji) i zróżnicowanie (sytuacja, reformy i dokonania oraz braki były oceniane dla każdego z krajów indywidualnie)⁴⁶.

Prezydent Czarnogóry Filip Vujanović i komisarz unijny ds. rozszerzenia Olli Rehn podpisali Porozumienie o stabilizacji i stowarzyszeniu 15 marca 2007 r.⁴⁷ 1 listopada te-

⁴¹ A. Nowak-Far, *Zagadnienia konstytucyjne integracji państw Bałkanów Zachodnich z Unią Europejską*, [w:] *Integracja Bałkanów Zachodnich z Unią Europejską*, red. tenże, Warszawa 2012, s. 145-146.

⁴² K. Koźbiał, *Unia Europejska jako czynnik stabilizacyjny na Bałkanach. Stan obecny i wyzwania na przyszłość*, [w:] *Unia Europejska jako współczesny aktor stosunków międzynarodowych*, red. J. Knopek, Toruń 2009, s. 373-375.

⁴³ M. Łakota-Micker, *Czarnogóra. Studia...*, s. 133.

⁴⁴ Chodziło o niewydanie serbskiego gen. Ratka Mladicia, oskarżonego m.in. o współudział w masakrze w Srebrenicy. Mładić został ostatecznie ujęty w maju 2011 r. i przekazany do Hagi. Nieugięta postawa Belgradu była odczuwana w Czarnogórze jako balast.

⁴⁵ N. Gańko, *Dwugłowe cięło*, „Polityka” 2006, nr 20, s. 50.

⁴⁶ *Balkany Zachodnie a integracja europejska. Perspektywy i implikacje*, red. R. Sadowski, Warszawa 2008, s. 11.

⁴⁷ *Prezydent Czarnogóry podpisał Układ o stabilizacji i stowarzyszeniu*, „Best OSW” 2007, nr 3.

goż roku rozpoczęła działalność w Podgoricy delegatura Komisji Europejskiej. Z kolei 1 stycznia 2008 r. weszły w życie umowa przejściowa w sprawie handlu i kwestii związanych z handlem oraz porozumienie o ułatwieniach wizowych⁴⁸.

Zniesienie wiz nastąpiło 19 grudnia 2009 r., co było następstwem liberalizacji reżimu wizowego dla państw regionu w momencie, gdy zainteresowani zrealizują odpowiednie reformy w sferach: wymiaru sprawiedliwości, bezpieczeństwa wewnętrznego, ochrony granic, praw człowieka i polityki migracyjnej⁴⁹. Realizacja tego celu świadczyła o konsekwentnym stosowaniu przez Brukselę polityki warunkowości, a także o determinacji rządów Czarnogóry. Decyzja stanowiła zarazem pozytywny impuls mający podtrzymać na Bałkanach dalsze zainteresowanie procesami dostosowawczymi do struktur unijnych.

15 grudnia 2008 r. premier Đukanović złożył wniosek o członkostwo Czarnogóry w Unii Europejskiej. Uzyskał wsparcie komisarza Rehna oraz francuskiego prezydenta Sarkozy'ego (Francja sprawowała wówczas prezydenturę w Radzie UE)⁵⁰. Podanie zostało formalnie przyjęte przez Radę UE 23 kwietnia 2009 r. i przekazane do dalszych prac w Komisji Europejskiej. Było to pozytywne rozstrzygnięcie, gdyż ponad dwa miesiące wcześniej⁵¹ kandydatura została zablokowana przez Niemcy, Francję i Holandię, które oceniły, iż kraj ten nie jest jeszcze dostatecznie przygotowany do członkostwa⁵². Powodem tej oceny były istniejące kontrowersje wobec rozszerzenia Unii i dostrzegalne już wówczas problemy gospodarcze państw unijnych. Wyrażane przez poszczególne państwa członkowskie UE obawy związane były ze swoistym „zmęczeniem” wynikającym z rozszerzeń z 2004 i 2007 r. W sporze dotyczącym tego, czy wobec krajów Bałkanów Zachodnich stosować politykę indywidualnej oceny każdego z nich, czy też oceniać je wspólnie, zwyciężyła ostatecznie ta pierwsza koncepcja⁵³.

9 listopada 2010 r. Komisja Europejska zajęła stanowisko wobec wniosku Czarnogóry o członkostwo w Unii⁵⁴. Uznano, iż ewentualne przyjęcie Czarnogóry do UE miałyby bardzo ograniczony wpływ na możliwości ewentualnych dalszych rozszerzeń⁵⁵.

Stanowisko Komisji odnosiło się do kryteriów politycznych i ekonomicznych. Pod względem politycznym zwracano Podgoricy uwagę przede wszystkim na następujące kwestie:

⁴⁸ European Commission, European Neighbourhood Policy and Enlargement Negotiations, *Montenegro*, [online] http://ec.europa.eu/enlargement/countries/detailed-country-information/montenegro/index_en.htm, 14 XII 2013.

⁴⁹ *Ruch bezwizowy dla Czarnogóry, Macedonii oraz Serbii*, „Best OSW” 2009, nr 41.

⁵⁰ *Czarnogóra złożyła wniosek o członkostwo w UE*, „Best OSW” 2008, nr 41.

⁵¹ *Rada UE blokuje wniosek Czarnogóry o członkostwo*, „Best OSW” 2009, nr 8.

⁵² *Czarnogóra: Przelamanie impasu w polityce rozszerzenia?*, „Best OSW” 2009, nr 16.

⁵³ F.-L. Altmann, *Südosteuropapolitik*, [w:] *Jahrbuch der Europäischen Integration 2010*, red. W. Weidenfeld, W. Wessels, Baden-Baden 2010, s. 282-284.

⁵⁴ Europäische Kommission, *Mitteilung der Kommission an das Europäische Parlament und den Rat „Stellungnahme der Kommission zum Antrag Montenegros auf Beitritt zur Europäischen Union”*, KOM(2010) 670 endgültig, 9 XI 2010, [online] <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/DE/TX-T/?uri=CELEX:52010DC0670>.

⁵⁵ *Tamże*, s. 12.

- ograniczone możliwości kontroli rządu przez parlament,
- upolitycznienie administracji publicznej i wymiaru sprawiedliwości,
- konieczność polepszenia ram instytucjonalnych i prawnych w zakresie zwalczania korupcji – stanowiącej ciągle poważny problem,
- braki w zakresie walki ze zorganizowaną przestępczością (pranie brudnych pieniędzy i przemyt narkotyków),
- konieczność poprawy i rozbudowy odpowiednich mechanizmów w zakresie polityki antydyskryminacyjnej odnoszącej się zarówno do mniejszości etnicznych (np. Romów), jak i do mniejszości seksualnych oraz osób wysiedlonych w czasie wojen lat 90.,
- przypadki zastraszania przedstawicieli mediów,
- niedostateczna współpraca z organizacjami pozarządowymi mogącymi stanowić podstawę społeczeństwa obywatelskiego.

Mniej zarzutów pojawiło się pod względem gospodarczym. Uznano, że kraj może wykazać się sukcesami we wdrażaniu reform ekonomicznych, wykazuje stabilność gospodarczą, kontynuuje prywatyzację i realizowane są w nim inwestycje zagraniczne możliwe dzięki otwartości gospodarczej kraju. Zaakcentowano wysokie bezrobocie (nieco ponad 12%, obecnie ok. 20%), niewystarczającą infrastrukturę pod względem komunikacji i energetyki oraz w dziedzinie prawodawstwa. Zalecano dokonanie odpowiednich reform.

Pozytywnie oceniono realizację planu wprowadzania w życie postanowień SAA, współpracę z haskim MTKJ, zaangażowanie we współpracę regionalną oraz dobre stosunki dwustronne z sąsiadami, choć zwrócono uwagę na konieczność poprawy w kwestiach spornych (np. spór z Chorwacją o półwysep Prevlaka).

Status kandydata Czarnogóra otrzymała 17 grudnia 2010 r.⁵⁶ Było to kolejne przełomowe wydarzenie na drodze do UE i przyznanie, że kraj ten robi postępy na drodze do pełnej integracji z Unią. Cztery dni później z urzędu ustąpił premier Đukanović, wobec którego pojawiały się różne zarzuty⁵⁷.

Sprawa Đukanovicia⁵⁸ i stworzonego przez niego obozu rządzącego ciągle wywołuje spory. Obserwatorzy i analitycy niejednokrotnie zwracali uwagę na jego nieformalne wpływy w wielu dziedzinach funkcjonowania kraju (polityka, media, gospodarka). Zjawisko to określano nawet jako „państwo w państwie”⁵⁹. Przeciwnicy polityczni zarzucali mu zawłaszczenie Czarnogóry i pośpiesznie przeprowadzoną prywatyzację⁶⁰.

⁵⁶ *Czarnogóra: Problematyczny kandydat do UE*, „Best OSW” 2010, nr 42.

⁵⁷ Prokuratura włoska zarzucała Đukanovićowi udział w przemyśle papierosów. Podobne zarzuty przedstawiano w Niemczech.

⁵⁸ Milo Đukanović jest przewodniczącym rządzącego ugrupowania DPS. W latach 1998-2002 był prezydentem Czarnogóry (w ramach Jugosławii), w latach 1991-1998, 2003-2006, 2008-2010 oraz od 4 XII 2012 r. – premierem.

⁵⁹ *Balkany Zachodnie a integracja europejska...*, s. 50-51.

⁶⁰ Przykładem prywatyzacji miała być wyprzedaż majątku narodowego Rosjanom. Według szacunków organizacji pozarządowych 80% obiektów powstałych w latach 1996-2006 wybudowano z naruszeniem prawa. J. Winiecki, *Monte Negro jak Monte Carlo*, „Polityka” 2006, nr 40, s. 59.

W efekcie przedsięwziętych działań i dokonanych postępów, zgodnie z sugestiami unijnych instytucji, po pozytywnej opinii wyrażonej przez Parlament Europejski w Rezolucji z 9 marca 2011 r.⁶¹ Komisja Europejska zaleciła w październiku 2011 r. otwarcie negocjacji akcesyjnych z Republiką Czarnogóry. Negocjacje zainaugurowano ostatecznie 29 czerwca 2012 r. podczas pierwszej międzyrządowej konferencji UE-Czarnogóra⁶². Był to kolejny sukces na drodze do struktur unijnych. Przegląd zgodności prawa czarnogórskiego z unijnym zakończono w czerwcu 2013 r. Nieco wcześniej, w grudniu 2012 r., utworzono pierwszy rozdział negocjacyjny dotyczący nauki i badań.

Warto dodać, że kontakty z Unią nie ograniczały się tylko do spraw politycznych, nie można pominąć aspektów ekonomicznych. Państwa unijne należą do ważnych inwestorów⁶³ zagranicznych w Czarnogórze⁶⁴, są także obok Serbii oraz Bośni i Hercegowiny jej głównymi partnerami handlowymi⁶⁵. Fakty te stanowią ważny element zaangażowania organizacji na Bałkanach.

Bezpośrednia pomoc dokonuje się poprzez Instrument Pomocy Przedakcesyjnej (IPA – Instrument for Pre-accession Assistance). W ramach instrumentu wsparcie dotyczy pięciu obszarów: wsparcie w okresie przejściowym i rozwój instytucjonalny, współpraca transgraniczna, rozwój regionalny, rozwój zasobów ludzkich oraz rozwój obszarów wiejskich. Ostatnie trzy obszary są wspomagane tylko w przypadku krajów kandydujących⁶⁶. Są to inwestycje, dotacje, współpraca odbywająca się z udziałem unijnych ekspertów czy też wdrażanie programów. W latach 2007-2013 pomoc dla Czarnogóry w ramach IPA wyniosła prawie 236 mln euro⁶⁷. Od roku 2014 pomoc będzie odbywała się w ramach programu IPA II.

Unia Europejska wspierała tę część Bałkanów także wcześniej, przed wejściem w życie instrumentu IPA, poprzez inne programy. Wcześniej Czarnogóra otrzymywała również pomoc w ramach programów CARDS i innych (prawie 280 mln euro).

⁶¹ Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 9 marca 2011 r. w sprawie procesu integracji Czarnogóry z Unią Europejską, Dziennik Urzędowy UE C 199E, 7 VII 2012.

⁶² European Commission, European Neighbourhood Policy and Enlargement Negotiations, *Montenegro...*

⁶³ Przykładowo browar w miejscowości Nikšić należy do belgijskiego koncernu Interbrew, sieć telekomunikacyjna Telekom jest własnością węgierskiego Matav, państwowa firma paliwowa została kupiona przez grecki Hellenic Petroleum, a część banków sprzedano inwestorom z Francji i Słowenii.

⁶⁴ K. Mildner, *Montenegro: zwischen Casino Royale und nachhaltiger Wirtschaftsentwicklung*, „Südosteuropa Mitteilungen” 2007, Vol. 47, nr 5-6, s. 40.

⁶⁵ W 2009 r. kraje UE wyeksportowały do Czarnogóry towary o wartości 620,6 mln euro, co stanowiło 37,52% importu tego kraju. Z kolei do krajów Unii wyeksportowano towary o wartości tylko 133,8 mln euro, co stanowiło 48,31% czarnogórskiego eksportu. Statistical Office of Montenegro, *External Trade of Montenegro*, Podgorica 2011, s. 9.

⁶⁶ Rozporządzenie Rady (WE) nr 1085/2006 z dnia 17 lipca 2006 r. ustanawiające instrument pomocy przedakcesyjnej (IPA), Dziennik Urzędowy UE L 210, 31 VII 2006.

⁶⁷ *Ell Assistance*, [online] <http://www.delmine.ec.europa.eu/code/navigate.php?Id=59>, 14 I 2015.

3. POTENCJALNE PROBLEMY W NEGOCJACJACH

Proces negocjacji między Podgoricą a Brukselą toczy się od półtora roku, podzielony jest na trzydzieści pięć rozdziałów negocjacyjnych. Rozmowy akcesyjne z krajami kandydującymi zawsze postrzegane były jako skuteczne narzędzie transformacji, stanowiły motywację do podejmowania reform wewnętrznych, których celem było dostosowanie do unijnych standardów (w sensie politycznym i ekonomicznym). Co roku Komisja Europejska publikuje strategię dotyczącą rozszerzeń, w której ocenia, czy poszczególne kraje zrobiły postęp w swych działaniach. Nie inaczej odbywa się to w przypadku rozmów z Czarnogorą⁶⁸.

Ostatnia ocena stanu negocjacji z Czarnogorą odbyła się w październiku 2014 r., kiedy to opublikowano *Strategię rozszerzenia i najważniejsze wyzwania w latach 2014-2015*⁶⁹. Odnosnie do analizowanego państwa opublikowano także rozszerzony raport z postępów w negocjacjach⁷⁰. Oba dokumenty pozwalają na sformułowanie oceny tego, z jakimi potencjalnymi problemami może mieć do czynienia nadadriatycka republika.

Za kwestie zasadnicze uznano praworządność, demokrację i gospodarkę. W stosunku do Czarnogóry sformułowano następujące konkluzje ukazujące potencjalne, ale także faktyczne problemy:

- konieczność kontynuacji reformy administracji publicznej, połączonej ze zwiększeniem przejrzystości i profesjonalizmu służby cywilnej,
- kontynuowanie odpowiednich działań⁷¹ związanych z krajowymi przepisami wyborczymi (nową ordynację wyborczą przyjęto w lutym i marcu 2014 r.), prowadzących do ustalenia jasnego podziału między interesami publicznymi i partyjnymi,
- przywrócenie zaufania do procesu wyborczego (zarzuty nieprawidłowości pojawiły się przy okazji wyborów lokalnych na początku 2014 r.),
- przyjęcie przepisów regulujących finansowanie partii politycznych,
- kontynuowanie reform zmierzających do poprawy niezawisłości i profesjonalizmu sądownictwa (w październiku 2014 r. parlament powołał, po długich wahaniach, nowego prokuratora generalnego),
- wzmocnienie wolności wypowiedzi poprzez dokładne zbadanie przypadków stosowania przemocy w stosunku do dziennikarzy oraz ataków na budynki, w których mieszczą się media⁷²,

⁶⁸ A. Sączuk, *Balkany Zachodnie – stan i perspektywy polityki rozszerzeniowej Unii Europejskiej*, [w:] *Integracja Balkanów Zachodnich z Unią...*, s. 205-206.

⁶⁹ Komisja Europejska, *Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów „Strategia rozszerzenia i najważniejsze wyzwania w latach 2014-2015”*, COM(2017) 700 final, 8 X 2014, [online] http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2014/20141008-strategy-paper_pl.pdf.

⁷⁰ European Commission, *Montenegro Progress Report*, X 2014, [online] http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2014/20141008-montenegro-progress-report_en.pdf.

⁷¹ Mają one być także następstwem zaleceń przedstawianych od wielu lat m.in. przez OBWE.

⁷² Jesienią 2011 r. doszło do serii podpałów samochodów należących do dziennikarzy jednego z głównych dzienników „Vijesti”, opisującego zjawiska korupcji, zorganizowanych przestępstw czy oszczerstwa wy-

- eliminacja wad w systemie ochrony praw człowieka (notowane są przejawy dyskryminacji osób ze środowisk LGTB zanotowano natomiast poprawę położenia Romów, wśród których zauważa się wzrost wskaźnika uczęszczania do szkół),
- konieczność dalszych postępów w zakresie zwalczania korupcji i przestępczości zorganizowanej⁷³, nadrobienie zapóźnień legislacyjnych w tym zakresie,
- potrzebę wzmocnienia konkurencyjności w gospodarce (zwiększenie produktywności, przyciągnięcie nowych inwestorów),
- wdrożenie polityki aktywizacji zawodowej oraz zwiększenie mobilności pracowników.

Zjawiska związane z korupcją stanowią bez wątpienia zagrożenie dla ładu demokratycznego w każdym państwie. W przypadku Czarnogóry chodzi nie tylko o potencjalne problemy w negocjacjach akcesyjnych, ale i o wiarygodność państwa na arenie międzynarodowej. O tym, iż jest to nad Adriatykiem ciągle problem, świadczą raporty sporządzane przez instytucje międzynarodowe. W raporcie Transparency International za rok 2014 Czarnogóra znalazła się na siedemdziesiątym szóstym miejscu wśród stu siedemdziesięciu pięciu sklasyfikowanych państw⁷⁴ (o dziewięć pozycji niżej niż rok wcześniej)⁷⁵.

Działania w zakresie zwalczania korupcji podjęto jeszcze w 2005 r., wprowadzając *Rezolucję o walce z korupcją i przestępczością zorganizowaną*. Rok później przedstawiono *Plan Działań*, w kolejnych latach następne strategie w tym zakresie. Problem korupcji w Czarnogórze obejmuje dwa aspekty: pierwszy to skupienie się na sektorach,

brzeża nadadriatyckiego przez dopuszczenie do określonych inwestycji. W rankingu wolności prasy na świecie w 2015 r. opublikowanym przez organizację Reporterzy bez Granic Czarnogóra, wśród 180 sklasyfikowanych krajów, zajmuje niechlubne 114. miejsce. Dla porównania inne kraje regionu: Chorwacja – miejsce 58., Bośnia i Hercegowina – 66., Serbia – 67., Albania – 82., obszar Kosowa – 87., Macedonia – 117. T. Rosere, *Montenegro: Schatten auf den schwarzen Bergen*, Die Presse, 6 IX 2011, [online] http://www.diepresse.com/home/politik/aussenpolitik/691227/Montenegro_Schatten-auf-den-schwarzen-Bergen; *Rangliste der Pressefreiheit weltweit 2015*, Reporter ohne Grenzen für Informationsfreiheit, [online] https://www.reporter-ohne-grenzen.de/uploads/tx_ifnews/media/Rangliste_der_Pressefreiheit_2015.pdf.

⁷³ Część zarzutów korupcyjnych łączono z rosyjskimi inwestycjami w tym kraju, szczególnie zauważalnymi w branży turystycznej. Niejednokrotnie odbywało się to kosztem przyrody. Szeroko opisywano budowę osiedla Zavała – przeznaczonego dla turystów – między miejscowościami Budva i Bečići. Osiedle było wspólnym przedsięwzięciem rosyjskiej firmy Mirax (jej właścicielem jest rosyjski oligarcha Siergiej Polonski) i miejscowego Moninvestu (jego współwłaścicielem był późniejszy wicepremier Svetozar Marović). Afera rozpoczęła się w momencie dzikiej budowy kompleksu, a doniesienie o przestępstwie wniosła jedna z organizacji pozarządowych. Oficjalne i nieoficjalne kontakty rosyjsko-czarnogórskie także stanowią interesujący aspekt funkcjonowania młodego państwa czarnogórskiego. Zagadnienie to jest przez autora jedynie zasygnalizowane, bez bliższego odnośnienia się do niego, z powodu ograniczonego miejsca do rozważań. *Balkany Zachodnie a integracja europejska...*, s. 52; *Czarnogóra: Spadek poparcia dla UE i NATO*, *Balkany – Biznes – Kultura – Polityka*, 5 X 2011, [online] <http://balkanistyka.org/wp/czarnogora-spadek-poparcia-dla-ue-i-nato/>.

⁷⁴ Dla porównania miejsca pozostałych państw regionu: Chorwacja – 61., Macedonia – 64., Serbia – 78., Bośnia i Hercegowina – 80., obszar Kosowa – 110., Albania – 110.

⁷⁵ Transparency International, *Corruption Perceptions Index 2014: Results*, [online] <http://www.transparency.org/cpi2014/results>.

w których stanowi ona zagrożenie i może przełożyć się na ich sprawne funkcjonowanie, drugi to korupcja na najwyższych szczeblach istotnych organów państwa. Osobnym zagadnieniem wydaje się także swoisty „zwyczaj” występujący w społeczeństwie, a sprowadzający się do powszechności wręczania łapówek i gratyfikacji pieniężnych, np. w służbie zdrowia, edukacji czy budownictwie – w zamian za pozwolenia na budowę⁷⁶. Mówiąc o korupcji, podkreśla się również ważną rolę nieformalnych, „klanowych” powiązań zarówno w polityce, jak i w gospodarce⁷⁷. Działania na rzecz zwalczania korupcji, w ocenie Komisji Europejskiej z października 2014 r., określono jako przynoszące dotąd niewielkie efekty.

Jednym z problemów na drodze do integracji z UE może być waluta euro, którą Czarnogóra wprowadziła jednostronnie od 2002 r. Celem była stabilizacja gospodarki i opanowanie inflacji, co zresztą osiągnięto. Decyzja nie była w żaden sposób konsultowana z UE. W styczniu 2013 r. odbyły się spotkania dotyczące tej kwestii, na których poruszano przede wszystkim fakt, iż warunkiem wejścia do strefy euro jest nie tylko członkostwo w Unii, ale i spełnienie odpowiednich kryteriów, w tym utrzymywanie deficytu budżetowego na poziomie poniżej 3% i długu publicznego mniejszego od 60% PKB⁷⁸. Jednostronna decyzja Podgoricy nie była i nie jest zgodna z wymogami prawnymi Unii.

Według art. 140 Traktatu o funkcjonowaniu UE jednym z kryteriów konwergencji jest pozostawanie waluty narodowej w kursie wahań związanych z mechanizmem wymiany przez co najmniej dwa lata. Czarnogóra nie posiada własnej waluty, co w niedalekiej przyszłości będzie skutkowało koniecznością rozwiązania przez Brukselę problemu, którego do tej pory nie notowano w negocjacjach akcesyjnych. Rozstrzygnięciem może być albo tymczasowe użycie reżimu walutowego, który nie byłby oparty na euro (konieczność wprowadzenia przez Czarnogórę przejściowo własnej waluty byłaby mimo wszystko absurdalna), albo wyłączenie w traktacie akcesyjnym tego państwa z Eurosystemu i dopiero wówczas staranie się o wypełnienie kryteriów konwergencji⁷⁹.

Pozytywnie oceniono w ostatnich latach: 1) zmiany w Konstytucji, przyjęte przez parlament w lipcu 2013 r., odnoszące się do zwiększenia niezawisłości sądów, 2) aktywność w zakresie współpracy regionalnej, 3) postępy w zakresie przekształcania gospodarki w wolnorynkową, 4) ożywienie gospodarcze w 2013 r., będące w dużej mierze zasługą prężnego sektora turystycznego i wzrostu eksportu energii elektrycznej (wzrost PKB o 3,3% wobec spadku rok wcześniej o 2,5%), 5) zamknięcie dwóch rozdziałów akcesyjnych. W konsekwencji dokonanych postępów Komisja zaleciła rozpoczęcie negocjacji w kolejnych rozdziałach.

⁷⁶ M. Łakota-Micker, *Czarnogóra. Studia...*, s. 84-86.

⁷⁷ W. Stanisławski, *Europejskie perspektywy Czarnogóry: „długi marsz” małej republiki*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 2011, R. 9, z. 2, s. 162-163.

⁷⁸ *Czarnogóra: Waluta może być problemem w przystąpieniu do UE*, Balkany – Biznes – Kultura – Polityka, 4 II 2013, [online] <http://balkanistyka.org/czarnogora-waluta-moze-byc-problemem-w-przystapieniu-do-ue/>.

⁷⁹ A. Nowak-Far, *Problematyka porządku walutowego państw Bałkanów Zachodnich w kontekście negocjacji akcesyjnych*, [w:] *Integracja Bałkanów Zachodnich z Unią...*, s. 191-203.

Czarnogóra robi więc zauważalne postępy na drodze do zakończenia w przyszłości negocjacji akcesyjnych. Dokładne określenie w czasie tej perspektywy jest jednak na dzień dzisiejszy niemożliwe. Proces jest złożony i zależny od obu stron. Obecnie (stan na 1 lutego 2015 r.) otwarto szesnaście z trzydziestu pięciu rozdziałów negocjacyjnych, z czego dwa są prowizorycznie zamknięte⁸⁰. Stan negocjacji przedstawiono w tab. 2.

Tabela 2. Zamknięte i otwarte rozdziały negocjacyjne
w rozmowach Czarnogóry z UE (stan na 1 lutego 2015 r.)

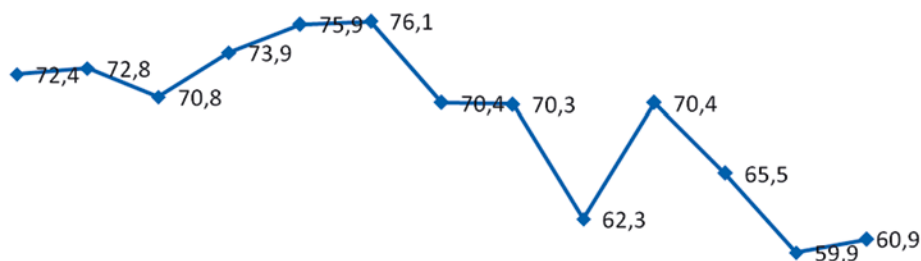
Nr i rozdział negocjacyjny	Data otwarcia	Data zamknięcia
4 – swobodny przepływ kapitału	24 VI 2014	-
5 – zamówienia publiczne	18 XII 2013	-
6 – prawo spółek	18 XII 2013	-
7 – prawo własności intelektualnej	1 IV 2014	-
10 – społeczeństwo informacyjne i media	1 IV 2014	-
18 – statystyka	16 XII 2014	-
20 – polityka w zakresie przedsiębiorstw i przemysłu	18 XII 2013	-
23 – sądownictwo i prawa podstawowe	18 XII 2013	-
24 – sprawiedliwość, wolność i bezpieczeństwo	18 XII 2013	-
25 – nauka i badania	18 XII 2012	18 XII 2012
26 – edukacja i kultura	15 IV 2013	15 IV 2013
28 – ochrona konsumentów i zdrowia	16 XII 2014	-
29 – unia celna	16 XII 2014	-
31 – polityka zagraniczna, bezpieczeństwa i obrony	24 VI 2014	-
32 – kontrola finansów	24 VI 2014	-
33 – postanowienia dotyczące finansów i budżetu	16 XII 2014	-

Źródło: Opracowanie własne na podstawie strony internetowej Komisji Europejskiej.

Czynnikami wspierającym proces negocjacji jest stosunkowo wysokie poparcie społeczne dla członkostwa w Unii Europejskiej. Według badań opinii publicznej prowadzonych przez organizację pozarządową CEDEM (Centre for Democracy and Human Rights) poparcie to znacznie przekracza 50% (najniższy poziom – 59,9% – osiągnęło we wrześniu 2012 r., najwyższy – 76,1% – w październiku 2009 r.). Zostało to przedstawione na wykresie 1.

⁸⁰ Rozdziały te są prowizorycznie zamknięte, zanim bowiem zostaną ostatecznie zakończone negocjacje w całości, istnieje możliwość powrotu do nich i dalszych rozmów.

Wykres 1. Poparcie dla członkostwa Czarnogóry w Unii Europejskiej w latach 2007-2013 (%)

Oct '07 Feb '08 Jun '08 Nov '08 Mar '09 Oct '09 Oct '10 Dec '10 Sep '11 Dec '11 Jul '12 Sep '12 Mar '13

Źródło: *Public Opinion of Montenegro. March 2013*, „CEDEM Newsletter” 2013, nr 39, s. 27, [online] <http://www.cedem.me/en/izdavatvo/newsletter/2013/send/50-2013-eng/1471-no-39>.

Wprawdzie poparcie jest niższe niż kilka lat temu, lecz i tak pozwala z optymizmem spojrzeć na przyszłą decyzję społeczeństwa Czarnogóry w sprawie akcesji do Unii. We wrześniu 2014 r. poparcie dla tego procesu wynosiło 61,1%, co wskazuje na stabilizację. Wzorem ostatnich rozszerzeń UE należy się zapewne spodziewać, po zakończeniu negocjacji i podpisaniu traktatu akcesyjnego, ogólnonarodowego referendum dotyczącego przystąpienia do Unii Europejskiej.

Oceniając postępy Czarnogóry na drodze do członkostwa w UE, unijne instytucje podkreślają konieczność posiadania dobrych stosunków z sąsiednimi państwami. Warunek wydaje się w tym wypadku spełniony, choć w minionych latach nie zabrakło pod tym względem problemów. Warto tutaj zasygnalizować – analiza tej problematyki nie jest bowiem tematem artykułu – iż uznanie przez Podgoricę Kosowa za niezależny byt państwowy (2008) wywołało napięcie w stosunkach z Belgradem. Serbia wydalila nawet ambasador Czarnogóry, a jej następcę zaakceptowano po niemal roku⁸¹. Obecnie kontakty te są istotnie lepsze, choć z pewnością dalekie od ideału⁸². Dla obu państw pogłębiona współpraca jest wręcz obowiązkiem, wzięwszy pod uwagę pokrewieństwo

⁸¹ *Serbia Expels Macedonian, Montenegrin Envoys Over Kosovo*, Deutsche Welle, 10 X 2008, [online] <http://www.dw.de/serbia-expels-macedonian-montenegrin-envoys-over-kosovo/a-3704625>.

⁸² Wyrazem napięć stał się latem 2014 r. „konflikt medialny”, kiedy to w serbskich tabloidach pojawiły się artykuły na temat premiera Đukanovicia, inspirowanego rzekomo pogróżki pod adresem czarnogórskich dziennikarzy. Osobny aspekt wzajemnych kontaktów, naukowo trudny do zweryfikowania, stanowi działalność przedstawicieli czarnogórskiej mafii na obszarze Serbii. Zob.: *Rat crnogorske mafije u Beogradu*, „Novi Magazin” 2012, 25 VI, [online] <http://www.novimagazin.rs/vesti/rat-crnogorske-mafije-u-beogradu>; *Kriminalci opet haraju Srbijom: Crnogorska mafija ubija po Beogradu!*, „Press Online” 2009, 9 X, [online] <http://www.pressonline.rs/sr/vesti/hronika/story/82523/Kriminalci+opet+haraju+Srbijom%3A+Crnogorska+mafija+ubija+po+Beogradu!.html>, 25 VIII 2014.

językowe, kulturowe czy liczną grupę ludności serbskiej w Czarnogórze, tym bardziej że również Belgrad obrał w ostatnich latach kierunek unijny.

4. PODSUMOWANIE

Mimo stosunkowo krótkiego niezależnego bytu na arenie międzynarodowej Republika Czarnogóry zdołała osiągnąć znaczące sukcesy. Jednym z nich jest z pewnością rozpoczęcie procesu negocyjnego, którego celem jest członkostwo w Unii Europejskiej. Pod koniec czerwca 2012 r. rozpoczęto z nią negocjacje akcesyjne. Jak dotąd otwarto szesnaście z trzydziestu pięciu rozdziałów negocyjnych, dwa z nich zamknięto.

Nie oznacza to, iż droga do Unii stoi otworem. W corocznych ocenach Komisja Europejska zwraca uwagę na niedociągnięcia, bez których pokonanie akcesja będzie niemożliwa. Do najpoważniejszych wyzwań należy zdecydowana walka z korupcją i przestępczością zorganizowaną. Postępy w tych dziedzinach zależą od Podgoricy, a Bruksela, pomna doświadczeń z Bułgarią, będzie zapewne pilnie przyglądać się przedsięwziętym działaniom. Nie są to jedyne hipotetyczne problemy dla dalszych rozmów, jak bowiem wspomniano, mamy do czynienia z przynajmniej kilkoma zagrożeniami o charakterze wewnętrznym. Te jednak – jak dotąd – nie przerodziły się w sytuacje problematyczne. Nierozwiązana pozostaje kwestia wolności mediów, co stawia Czarnogórę w niekorzystnym świetle.

Czynnikami sprzyjającymi, co udowodniono, są: stosunkowo wysokie i konsekwentnie wyrażane w badaniach opinii publicznej przekonanie społeczeństwa o chęci przystąpienia do UE, usilne działania władz Czarnogóry w kierunku integracji z Unią, wreszcie niewielkie rozmiary państwa pozwalające na wprowadzanie reform niezbędnych, aby osiągnąć założony cel polityki zagranicznej. Jeśli czynniki te dalej będą współgrały w rzeczywistości polityki zewnętrznej i wewnętrznej, Czarnogóra ma szansę stać się dwudziestym dziewiątym państwem członkowskim Unii Europejskiej w nieodległej perspektywie kilku lat.

BIBLIOGRAFIA

- Altmann F.-L., *Südosteuropapolitik*, [w:] *Jahrbuch der Europäischen Integration 2001/2002*, red. W. Weidenfeld, W. Wessels, Berlin 2002.
- Altmann F.-L., *Südosteuropapolitik*, [w:] *Jahrbuch der Europäischen Integration 2010*, red. W. Weidenfeld, W. Wessels, Baden-Baden 2010.
- Balkany Zachodnie a integracja europejska. Perspektywy i implikacje*, red. R. Sadowski, Warszawa 2008.
- Bieber F., Winterhagen J., *Erst der Staat – dann die Nation: Staats- und Nationsbildung in Montenegro*, „Südosteuropa” 2009, Vol. 57, nr 1.
- Bońkowski R., *Słowianie środkowopółnocni na przełomie XX i XXI wieku. Język – religia – naród – państwo*, Katowice 2010.

- Bujwid-Kurek E., *Państwa poługosłowiańskie. Szkice politologiczne*, Kraków 2008.
- „CEDEM Newsletter” 2006, nr 16, [online] <http://www.cedem.me/en/izdavatvo/newsletter/2006/send/43-2006-eng/1442-no-16-january-april-06>.
- Čolović I., *Balkany – terror kultury. Wybór esejów*, przeł. M. Petryńska, Wołowiec 2007, *Sulina*.
- Czarnogóra: *Cerkiewny spór dzieli społeczeństwo*, „Best OSW” 2007, nr 8.
- Czarnogóra: *Problematyczny kandydat do UE*, „Best OSW” 2010, nr 42.
- Czarnogóra: *Przetłamanie impasu w polityce rozszerzenia?*, „Best OSW” 2009, nr 16.
- Czarnogóra: *Spadek poparcia dla UE i NATO*, *Balkany – Biznes – Kultura – Polityka*, 5 X 2011, [online] <http://balkanistyka.org/wp/czarnogora-spadek-poparcia-dla-ue-i-nato/>.
- Czarnogóra: *Waluta może być problemem w przystąpieniu do UE*, *Balkany – Biznes – Kultura – Polityka*, 4 II 2013, [online] <http://balkanistyka.org/czarnogora-waluta-moze-byc-problemem-w-przystapieniu-do-ue/>.
- Czarnogóra złożyła wniosek o członkostwo w UE, „Best OSW” 2008, nr 41.
- Dymarski M., *Odbudowa państwowości Czarnogóry – uwarunkowania historyczne i współczesne*, [w:] *Balkany Zachodnie. Między przeszłością a przyszłością*, red. P. Chmielewski, S.L. Szczesio, Łódź 2013, *Balkany XX/XXI*, 3.
- Eberhardt P., *Przemiany demograficzno-etniczne na obszarze Jugosławii w XX wieku*, Lublin 2005.
- Europäische Kommission, *Mitteilung der Kommission an das Europäische Parlament und den Rat „Stellungnahme der Kommission zum Antrag Montenegros auf Beitritt zur Europäischen Union”*, KOM(2010) 670 endgültig, 9 XI 2010, [online] <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/DE/TXT/?uri=CELEX:52010DC0670>.
- European Commission, *European Neighbourhood Policy and Enlargement Negotiations, Montenegro*, [online] http://ec.europa.eu/enlargement/countries/detailed-country-information/montenegro/index_en.htm.
- European Commission, *Montenegro Progress Report*, X 2014, [online] http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2014/20141008-montenegro-progress-report_en.pdf.
- Gańko N., *Dwugłowe cele*, „Polityka” 2006, nr 20.
- Historyczny kompromis w Czarnogórze?*, „Best OSW” 2007, nr 26.
- Hołowacz B., *Przyczyny secesji Czarnogóry od Serbii i jej wpływ na integrację z Unią Europejską*, [w:] *Balkany u progu zjednoczonej Europy*, red. P. Czubik, Kraków 2008.
- Komisja Europejska, *Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów „Strategia rozszerzenia i najważniejsze wyzwania w latach 2014-2015”*, COM(2017) 700 final, 8 X 2014, [online] http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2014/20141008-strategy-paper_pl.pdf.
- Koźbiał K., *Unia Europejska jako czynnik stabilizacyjny na Bałkanach. Stan obecny i wyzwania na przyszłość*, [w:] *Unia Europejska jako współczesny aktor stosunków międzynarodowych*, red. J. Knopek, Toruń 2009.
- Łakota-Micker M., *Czarnogóra. Studia nad bezpieczeństwem*, Wrocław 2013.
- Mildner K., *Montenegro: zwischen Casino Royale und nachhaltiger Wirtschaftsentwicklung*, „Südosteuropa Mitteilungen” 2007, Vol. 47, nr 5-6.
- Nowak-Far A., *Problematyka porządku walutowego państw Bałkanów Zachodnich w kontekście negocjacji akcesyjnych*, [w:] *Integracja Bałkanów Zachodnich z Unią Europejską*, red. tenże, Warszawa 2012.

- Nowak-Far A., *Zagadnienia konstytucyjne integracji państw Bałkanów Zachodnich z Unią Europejską*, [w:] *Integracja Bałkanów Zachodnich z Unią Europejską*, red. tenże, Warszawa 2012.
- Podgórzeńska R., *Współczesny wymiar stosunków Polski z Czarnogórą: na marginesie polityki zagranicznej*, „Polski Przegląd Dyplomatyczny” 2010, nr 5-6.
- Prezydent Czarnogóry podpisał Układ o stabilizacji i stowarzyszeniu, „Best OSW” 2007, nr 3.
- Public Opinion of Montenegro (2013), March, „CEDEM Newsletter” 2013, nr 39, [online] <http://www.cedem.me/en/izdavstvo/newsletter/2013/send/50-2013-eng/1471-no-39>.
- Rada UE blokuje wniosek Czarnogóry o członkostwo, „Best OSW” 2009, nr 8.
- Rangliste der Pressefreiheit weltweit 2015, Reporter ohne Grenzen für Informationsfreiheit, [online] https://www.reporter-ohne-grenzen.de/uploads/tx_lfnews/media/Rangliste_der_Pressefreiheit_2015.pdf.
- Rekś M., *Mity narodowe i ich rola w kreowaniu polityki na przykładzie państw byłej Jugosławii*, Łódź 2013, *Balkany XX/XXI*, 4.
- Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 9 marca 2011 r. w sprawie procesu integracji Czarnogóry z Unią Europejską, Dziennik Urzędowy UE C 199E, 7 VII 2012.
- Rosere T., *Montenegro: Schatten auf den schwarzen Bergen*, Die Presse, 6 IX 2011, [online] http://www.diepresse.com/home/politik/aussenpolitik/691227/Montenegro_Schatten-auf-den-schwarzen-Bergen.
- Rozporządzenie Rady (WE) nr 1085/2006 z dnia 17 lipca 2006 r. ustanawiające instrument pomocy przedakcesyjnej (IPA), Dziennik Urzędowy UE L 210, 31 VII 2006.
- Ruch bezwizowy dla Czarnogóry, Macedonii oraz Serbii, „Best OSW” 2009, nr 41.
- Saczuk A., *Balkany Zachodnie – stan i perspektywy polityki rozszerzeniowej Unii Europejskiej*, [w:] *Integracja Bałkanów Zachodnich z Unią Europejską*, red. A. Nowak-Far, Warszawa 2012.
- Serbia-Czarnogóra: Spór o niechcianego biskupa, „Best OSW” 2007, nr 19.
- Serbia Expels Macedonian, Montenegrin Envoys Over Kosovo, Deutsche Welle, 10 X 2008, [online] <http://www.dw.de/serbia-expels-macedonian-montenegrin-envoys-over-kosovo/a-3704625>.
- Skietarska A., *Czarnogórska batalia o konstytucję*, „Gazeta Wyborcza” 2007, 5 II.
- Sokołowska P., *Polityka zagraniczna i bezpieczeństwa RFN wobec państw obszaru byłej Jugosławii w latach 1990-2005*, Toruń 2010.
- Stanisławski W., *Europejskie perspektywy Czarnogóry: „długi marsz” małej republiki*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 2011, R. 9, z. 2.
- Statistical Office of Montenegro, *External Trade of Montenegro*, Podgorica 2011.
- Szczepański W., *Główne problemy polityczne jugosłowiańskiej Republiki Czarnogóry w okresie od kwietnia 1992 r. do marca 1999 r.*, [w:] *Balkany w XX i XXI wieku. Historia, polityka, kultura. Materiały z konferencji „Poznać Balkany”, Toruń, 29 maja 2009 roku*, red. H. Stys, S. Sochacki, Toruń 2009.
- Tanty M., *Balkany w XX wieku. Dzieje polityczne*, Warszawa 2003.
- Transparency International, *Corruption Perceptions Index 2014: Results*, [online] <http://www.transparency.org/cpi2014/results>.
- Ustav Crne Gore, [online] <http://sudovi.me/podaci/vrhs/dokumenta/2169.pdf>.
- Walkiewicz W., *Czarnogórców droga do niepodległości*, [w:] *Balkany Zachodnie. Między przeszłością a przyszłością*, red. P. Chmielewski, S.L. Szczesio, Łódź 2013, *Balkany XX/XXI*, 3.

- Wilczak J., *Miód i krew*, rozmowa z V. Draškovićem, „Polityka” 2006, nr 40.
- Winiecki J., *Monte Negro jak Monte Carlo*, „Polityka” 2006, nr 40.
- Wojnicki J., *System konstytucyjny Czarnogóry*, Warszawa 2012, *Systemy Konstytucyjne Państw Świata*.
- Wojnicki J., *System konstytucyjny Serbii i Czarnogóry*, Warszawa 2005, *Systemy Konstytucyjne Państw Świata*.
- Wybranowski D., *Nowe-stare państwo na mapie Europy. Czarnogóra między niepodległością i Unią Europejską*, [w:] *Unia Europejska w 2008 roku. Aktualne problemy i najważniejsze wyzwania*, red. M. Musiał-Karg, T. Wallas, Poznań 2009.
- Zavod za statistiku Crne Gore – MONSTAT, *Stanovništvo Crne Gore prema polu, tipu naselja, nacionalnoj, odnosno etničkoj pripadnosti, vjeroispovijesti i maternjem jeziku po opštinama u Crnoj Gori. Population of Montenegro by sex, type of settlement, ethnicity, religion and mother tongue, per municipalities*, Podgorica, 12 VII 2011, [online] <http://www.monstat.org/user-files/file/popis2011/saopstenje/saopstenje%281%29.pdf>.

Dr Krzysztof KOŹBIAŁ – adiunkt w Instytucie Europeistyki UJ, wykładowca w Instytucie Politologii PWSZ im. rtm. W. Pileckiego w Oświęcimiu. Stypendysta wielu programów międzynarodowych. W swoich badaniach naukowych koncentruje się na kwestiach systemów politycznych, państwach obszaru niemieckojęzycznego (szczególnie na Liechtensteinie), zagadnieniach związanych z europejskimi mikropaństwami oraz na procesach dotyczących integracji europejskiej (w tym na rozszerzeniu UE). Autor kilku książek (w 2013 r.: *System polityczny Księstwa Liechtensteinu*) i kilkudziesięciu artykułów naukowych. Członek Grupy Badawczej Inicjatywa Helwecka.